

İSLAM MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Journal of Islamic Civilization Studies

e-ISSN: 2149-0872

Cilt/Volume 7 - Sayı/Issue 1 - Haziran/June 2022: 51-74

Humeydî'nin Müsned'inde Yer Alan Rivayetlerin Metin Sonu Bilgileri Bağlamında Süfyân b. Uyeyne'nin Hadisçiliğine Bir Katkı

In the Context of End-Text Information of the Narrations in Humaydi's Musnad A

Contribution to Sufyān b. 'Uyayna's Hadithism

Emrullah BOLAT

Arş. Gör. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami Res. Assist. Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Theology, Department of Islamic Studies.

ebolat@agri.edu.tr Orcid: 0000-0002-7657-4460

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

23.02.2022

Kabul Tarihi / Accepted

09.05.2022

Atıf/Cite: Bolat, Emrullah. "Humeydî'nin Müsned'inde Yer Alan Rivayetlerin Metin Sonu Bilgileri Bağlamında Süfyân b. Uyeyne'nin Hadisçiliğine Bir Katkı". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. 7/1 (2022), 51-74.

<https://doi.org/10.20486/imad.1055837>

Etik Beyanı/Ethical Statement: En az iki hakem tarafından değerlendirilmiş ve iThenticate ile %15'ten az benzerlik oranına sahip olduğu belgelenmiştir./Reviewed by at least two referees and iThenticate documented that the rate of similarity to another texts did not pass 15%.

Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
Licensed Under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

Hadis tarihinin daha anlaşılır bir görüntüsünün ortaya konulabilmesi için usûl, tabakat ve hadis şerh çalışmalarının yanı sıra isnadlarda ve metin sonu bilgilerde yer alan hususların değerlendirilmesi söz konusu edilmelidir. İsnadlarda yer alan bilgiler hadis tarihiyle ilgili özellikle hadis halkalarında konuşulan meselelere dair epey fikir verebilmektedir. Diğer yandan yine isnadla nakledilmiş rivayetlerin sonunda yer alan bilgi ve notlar da aynı şekilde hadis tarihinin saklı kısımlarını görebilmek açısından oldukça değerlidir. Bu bağlamda kaleme alınmış araştırmamızda Humeydî'nin Müsned'indeki rivayetlerin sonlarında yer alan büyük kısmı Süfyân b. Uyeyne'ye ait notlar incelenmiş ve hadis tarihi açısından önemli bir zaman diliminde yaşamış olan Süfyân'ın hadisçiliğine katkı sunmak amaçlanmıştır. Tabakat eserlerinde genellikle hakkında ta'dil ifadelerine yer verilmiş Süfyân'ın hadisçiliğiyle ilgili işaretler barındıran notlar öncelikle tespit edilmiş, ardından sınıflandırılarak konunun sınırları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede metin sonu notların beş ana başlığa ayrılabilceği görülmüştür. Başlıklardan üçü dönemin benzer muhtevalı eserleriyle aynı yöntem ve usulleri kullanmada benzerlikler içermesi ve çağdaşlarından farklı bir görünüm arz etmemesi sebebiyle çalışmamıza dâhil edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Süfyân b. Uyeyne, Metin Sonu Bilgiler, Humeydî, Müsned.

Abstarct

In order to present a comprehensible view of the history of hadith, besides the studies on methodology, biography works and hadith commentary, the issues in the isnads and the end-of-text information should be evaluated. The information contained in the isnads can give a great deal of insight into the history of hadith, especially the issues discussed in the gatherings of hadith lessons. On the other hand, the information and notes at the end of the narrations with the isnad are also very valuable in terms of seeing the hidden parts of the history of hadith. In our research, which was written in this context, almost most of the narrations in al-Ḥumaydî's Musnad written by Sufyân b. 'Uyayna's notes were examined and it was aimed to contribute to the hadithism of Sufyân, who lived in a critical time in terms of hadith history. These notes, which contain signs about Sufyan's hadithism, of which ta'dil expressions are usually included in the ṭabaqât's works, were first identified, then classified and the boundaries of the subject were tried to be determined . In this context, it has been seen that the end-of-text notes can be divided into five main headings. Three of these titles are not included in our study because they have similarities with the works of the period with similar content in using the same methods and process, as well as not presenting a different appearance from their contemporaries.

Keywords: Hadith, Sufyân b. 'Uyayna, End of Text Information, al-Ḥumaydî, Musnad.

Giriş

Çalışmamızda tabakat kitaplarından yararlanılarak on dokuz yıl gibi uzun bir süre hoca-talebe ilişkisi içerisinde bulunmuş Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) ve Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî'nin (ö. 219/834) biyografik bilgileri, birbirleriyle ilişkili yönleri de öne çıkarılmak suretiyle bir araya getirilmiştir.¹ Dönemin sistemli hadis rivayet özelliklerini çokça görebildiğimiz isnadla nakledilmiş *Müsned* rivayetlerinin sonunda yer alan “metin sonu bilgileri” bağlamında saklı kalmış yorumların büyük çoğunluğu Süfyân'ın ifadelerinden oluştuğundan, onun biyografisi/hadisçiliği hakkında ayrıca detaylı aktarımlarda bulunulmuştur.²

Müsned'de yer alan metin sonu bilgilerin incelenmesi neticesinde bu notların şu beş ana başlık altında sınıflandırılabilceği görülmüştür; 1. *Süfyân'ın Zabt Kusurlarına İşaret Eden İfadeler*, 2. *Şerh Niteliğinde Süfyân'ın Fıkına İşaret Eden İfadeler*, 3. *Senedde Yer*

¹ Tespitlerimize göre Humeydî ve eseriyle ilgili iki tez yapılmıştır. Bunlardan ilki 1998 yılında Prof. Dr. Ahmet Demirci danışmanlığında A. Kadir Evgin tarafından yapılmış olan “*Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî ve Müsnedi*” isimli doktora tezi, diğeri ise 2002 yılında Doç. Dr. Ali Dere danışmanlığında Mustafa Tayyar tarafından yapılmış olan, “*Humeydî'nin Müsnedi ve Hadis Literatüründeki Yeri*” isimli yüksek lisans tezidir. Makalemizle ilgili olabilecek bir diğeri de 2007 yılında Prof. Dr. İbrahim Bayraktar danışmanlığında Fuat Karabulut tarafından “*Sufyan b. Uyeyne (H.107/198) ve Hadis İlimindeki Yeri*” ismiyle yapılmıştır. Bu çalışmalarda ve makale taramalarında araştırmada incelenecek bağlamda eserle ilgili değerlendirmelere yer verilmediği görülmüştür.

² Eserde yer alan bin üç yüz otuz yedi rivayetin yedisi Hz. Ebû Bekir, biri Hz. Ömer, biri Hz. Osman, ikisi Hz. Ali, ikisi Zübeyr b. Avvâm, üçü Sa'd b. Ebî Vakkâs, biri Abdullah b. Mes'ûd, biri Ebû Zer, biri Habbâb b. Eret, beşi Hz. Aişe, biri Ümmü Seleme, biri Havle bnt. Hakîm, biri Ümmü Harâm, biri Muaz b. Cebel, ikisi Ebû Eyyûb el-Ensârî, biri Ubeydullah b. Mihsan, biri Ebû Mes'ûd el-Ensârî, biri Abdullah b. Ca'fer, biri Abdullah b. Ömer, biri Mugîre b. Şu'be, biri Osmân Ebû'l-Âs, biri Nu'mân b. Beşîr, üçü Ebû Hureyre, biri Kays b. Âsım, biri Câbir b. Abdullah rivayeti olmak üzere toplam kırk ikisi Humeydî'nin Süfyân haricindeki hocalarından nakledilmiştir. Bu rivayetlerden bazılarının hemen ardından Süfyân'ın senedinde bulunduğu rivayetlerle metni takviye yolu izlenmiştir. Dolayısıyla *Müsned*'in tamamında Süfyân'dan nakil hususunda özel bir çabanın varlığından söz etmek mümkündür. Humeydî'ye ait metin sonu bilgiler için bk. Ebû Bekir Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsâ el-Kureşî el-Humeydî, *el-Müsned*, thk. Huseyn Suleym Esed ed-Dârânî-Murhef Huseyn Esed (İstanbul: Dâru's-Semmân, 2019), 1/462 (No. 319); 1/478 (No. 337); 1/487 (No. 347); 2/242 (No. 744); 2/298 (No. 798); 2/417 (No. 903); 2/459 (No. 935); 3/199 (No. 1206); 3/239 (1253).

Alan İsimlerden Kaynaklanan Farklılıklara İşaret Eden İfadeler,³ *4. Farklı Râvilerin Rivayetlerinde Tercihin Uygulanması*⁴ ve *5. Farklı Sened ve Rivayet Lafızlarının Kullanımına Dair İfadeler*.⁵

Başlıklara dâhil edilen rivayetlerin tamamının incelenmesi durumunda makalenin sınırlarının aşılabacağı düşünülmüş, bu sebeple 3, 4 ve 5 numaralı başlıkların detaylarına makalede yer verilmemiştir. Ayrıca bu tercihimizde, ilgili başlıkların dönemin isnada ait özellikleri/kültürü açısından ilk iki yüzyılda yaşamış örnek musannif ve eserleriyle mukayesesi mümkün olup birbirlerinden çok farklı bir görünüm arz etmemesi düşüncesi de etkili olmuştur. Örneğin Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770), Rebî' b. Habîb (ö. 180/796 [?]), Abdullah b. Vehb (ö. 197/813) gibi aynı dönem musanniflerin eserlerinde de bu başlıklara dâhil edilen rivayetlerin özelliklerine uygun olarak "hafızadan rivayet", "farklı sened ve rivayet lafızlarının kullanımı", "isnadlardaki şek ifadeleri", "hadisin ittisali problemi", "önceki sened veya metne atıf", "mutabaat ve şahit uygulamaları" gibi hususlar benzerlik göstermektedir.⁶

Çalışmamızda asıl incelenmesi düşünülen rivayetler "*Süfyân'ın Zabt Kusurlarına İşaret Eden İfadeler*" ve "*Şerh Niteliğinde Süfyân'ın Fıkıhına İşaret Eden İfadeler*" şeklinde oluşturulmuş iki başlıkta bir araya getirilen rivayetlerdir. İlk başlıkta yer alan ve özellikle metinle ilgili problemlerin yoğunlukta olduğu rivayetlerin sonlarındaki notların, *Müsned* çağdaşı veya sonrası eserlerdeki varlığı, Süfyân'ın senedinde yer aldığı rivayetlerin bu eserlerde taranması yoluyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Tespit

³ Humeydî, *el-Müsned*, 1/554 (No. 415); 2/69 (No. 536); 2/75 (No. 543); 2/89 (No. 558); 2/91 (No. 560); 2/92 (No. 561); 2/94 (No. 563); 2/97 (No. 566); 2/102 (No. 573); 2/112 (No. 584); 2/116 (No. 589); 2/127 (No. 598); 2/152 (No. 631); 2/154 (No. 633); 2/163 (No. 648); 2/167 (No. 653); 2/190 (No. 681); 2/194 (No. 686); 2/203 (No. 697); 2/240 (No. 741); 2/259 (No. 757); 2/387 (No. 878); 2/465 (No. 940); 2/489 (No. 963); 3/13 (No. 996); 3/21 (No. 1006); 3/24 (No. 1009); 3/27 (No. 1013); 3/41 (No. 1025); 3/87 (No. 1082); 3/105 (No. 1107); 3/106 (No. 1108); 3/141 (No. 1146); 3/209 (No. 1215); 3/217 (No. 1224); 3/225 (No. 1235); 3/270 (No. 1292); 3/280 (No. 1309).

⁴ Humeydî, *el-Müsned*, 1/211 (No. 42); 1/285 (No. 105); 1/406 (No. 261); 2/331 (No. 832); 2/365 (No. 860).

⁵ Humeydî, *el-Müsned*, 1/221 (No. 51); 1/393 (No. 247); 1/426 (No. 282); 1/456 (No. 311); 1/522 (No. 381).

⁶ Bahsedilen türden ilk iki asrın rivayet özelliklerine vurguların bulunduğu makale ve tezler için bk. Bünyamin Erul, "Hicri II. Asırda Rivayet Üslubu (I) I. Rivayet Açısından Ma'mer b. Raşid'in (ö. 153) el-Cami'i", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43/1 (2002), 27-61; a.mlf., "Hicri II. Asırda Rivayet Üslubu (II): Dirayet Açısından Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153) el-Cami'i", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43/2 (2002), 57-90; a.mlf., "Hicri II. Asırda Rivayet Üslubu (III): er-Rabî' b. Habîb (ö. 175-180) ve Rivayet-Dirayet Açısından el-Câmi'i", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44/2 (2003), 27-68; Emrullah Bolat, "*Abdullah b. Vehb ve el-Câmi' fi'l-Hadîs İsimli Eseri*" (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

çalışması esnasında *Müsned*'de yer alan rivayet birden fazla kaynaktan, rivayetin sonundaki Süfyân'a ait notlar yer almaksızın nakledilmişse çoğunlukla bu örneklerden bazılarında işaret edilmiştir. Diğer yandan *Müsned*'de olduğu gibi Süfyân'ın rivayetin sonunda zikredilen notları barındıran rivayetler varsa onlara ayrıca değinilmiş, bu notların Süfyân'ın hangi talebelerinin bildirmesiyle korunduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda sonraki dönem râvi veya musanniflerin ilgili rivayetler üzerinde, rivayetin anlaşılmasına/anlaşılır nakledilmesine engel teşkil eden tasarruflarının olup olmadığı ayrıca ortaya çıkmış olacaktır. *Müsned*'de yer alan rivayetlerin bahsettiğimiz şekilde tahriri sonuç vermediğinde, örneklerde de görüleceği üzere zorunlu olarak sadece *Müsned*'de yer alan ilgili rivayete ve ilave nota değinmekle yetinilmiştir.

“*Şerh Niteliğinde Süfyân'ın Fıkhına İşaret Eden İfadeler*” şeklinde inceleme konusu edilen ikinci başlıktaki rivayetlerin tahririne ise ilgili notların çoğunlukla diğer hadis metinlerinde yer almaması ve rivayetin sıhhatine herhangi olumsuz bir tesiri olmaması sebebiyle ayrıca yer verilmemiş, Süfyân'ın hadislerin anlaşılmasına dair çabasını ortaya koyan ifadelerin tespiti ve değerlendirilmesiyle yetinilmiştir.

Böylece makale boyunca iki farklı başlık altında rivayetlerin değerlendirilmesinde izlenecek bu usulle III. asır eserlerine nispetle erken sayılabilecek, ilk musanniflerden Süfyân'ın hadisçiliği hakkında tabakat kitapları haricinde, rivayetlere eklenen notlar yardımıyla doğrudan tespitlerde bulunabilecek, ayrıca bu notlarla hadislerin anlaşılmasına yönelik Süfyân'ın katkılarına dair fikir edinilmiş olacaktır.

1 Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne el-Hilâlî'nin (ö. 198/814) Hayatı

Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne b. Ebî İmrân, Benî Hilâl b. Âmir b. Sa'sa'dan Benî Abdullah b. Ruveybe'nin mevlasıdır.⁷ Hicri 107 yılında Kûfe'de doğmuştur. Babası Uyeyne, Irak valisi Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin (ö. 126/743) adamlarından olup, o azledilip yerine 120 yılında Yusuf b. Ömer es-Sekafî (ö. 127/744) vali olarak atanınca takibe uğradığından Mekke'ye kaçmak zorunda kalarak ailesiyle birlikte 119/120 senesinde buraya yerleşmiştir. O esnada Süfyân 12 ya da 13 yaşlarındadır. Süfyân hadis

⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Kitâbu't-tabakâtî'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 2001), 8/59; Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001), 10/244; Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1983), 11/177.

talebine ilk olarak burada başlamıştır.⁸ Muhammed, Âdem, İmrân ve İbrahim isimli dört kardeşi de hadis rivayetinde bulunmuş olan Süfyân, hadisle yakından ilgili bir aileye mensuptur.⁹ Hicri 198 senesinde Mekke’de vefat etmiştir.¹⁰

1.1 Hadis İlmi Açısından Durumu

Hakkında vefatından bir sene önce ihtilata uğraması dışında herhangi bir olumsuz kanaate rastlamadığımız Süfyân, “sika”, “Medineli İbn Şihâb ez-Zührî’nin (ö. 124/742) ashabı içerisinde en sebtî”, “Mekkeli Amr b. Dînâr’ın (ö. 126/744 [?]) rivayetlerini en iyi bilenlerden” sayılmıştır.¹¹ Zührî’den rivayetlerinin bazısında tedlis yapmakla eleştirilse de tedlisinin sikalardan olduğu söylenmiştir.¹² Ancak incelenecek başlıklarda görüleceği üzere özellikle kendisinden küçük yaşta hadis aldığı Zührî’den nakillerinde tedlis dışında zabt problemleri de görülmektedir.

Süfyân, Kûfe’ye geldiğinde Ebû Hanîfe (ö. 150/767), “Amr b. Dînâr’ın ilminin hafızı size gelmiştir.” diyerek onun Amr’la ilişkisine işaret ederken;¹³ Şu’be (ö. 160/776) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Amr b. Dînâr’ın rivayetlerine ulaşmak isteyen Süfyân’ı tavsiye etmiştir.¹⁴ Humeydî’nin *Müsned*’inde Süfyân, 189 rivayetin büyük çoğunluğunu doğrudan, geri kalan az bir kısmını da vasıtalı olarak Zührî’den; 88 rivayeti de Amr b. Dînâr’dan nakletmiştir. *Müsned*’de yer alan toplam 1.300 rivayete oranla bu rakamın rivayetler içerisinde azımsanmayacak bir kısmı teşkil ettiği söylenebilir.

İmam Şafî (ö. 204/820) Süfyân hakkında “Mâlik (ö. 179/795) ve Süfyân olmasaydı Hicaz’ın ilmi kaybolurdu.”, “6 hadis hariç, ahkâma dair hadislerin tamamını Süfyân’ın hadislerinde buldum.” sözlerinin yanı sıra birazdan sağlamlasını yapma imkânı bulacağımız “Hadisi daha güzel tefsir etme hususunda onun gibisini görmedim.”

⁸ İbn Sa’d, *Tabakât*, 8/59; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, thk. Hâşim en-Nedvî (Haydarâbâd: Dâiratu’l-Me’ârifî’l-Usmâniyye, ts), 4/94; Hatîb, *Târîh*, 10/246; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a’lâm en-nubelâ*, thk. Şu’ayb el-Arnâvût (Beyrut: Müessesetu’r-risâle, 1982), 8/455.

⁹ Hatîb, *Târîh*, 10/245; Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl*, 11/178; Zehebî, *Siyer*, 8/465.

¹⁰ İbn Sa’d, *Tabakât*, 8/59-60; Ebû Yûsuf Ya’kûb b. Süfyân el-Fesevî, *el-Ma’rife ve’t-târîh*, thk. Halîl Mansûr (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1999), 1/56; Hatîb, *Târîh*, 10/256; Zehebî, *Siyer*, 8/474.

¹¹ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve’t-ta’dîl* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1952), 1/51-52; Hatîb, *Târîh*, 10/255; Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl*, 11/189; Zehebî, *Siyer*, 8/458-464.

¹² Zehebî, *Siyer*, 8/465.

¹³ Ebü’l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekir b. Hallikân, *Vefayâtu’l- a’yân ve enbâu’z-zamân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdr, 1978), 2/393.

¹⁴ Hatîb, *Târîh*, 10/251-252.

ifadelerini kullanmıştır. Böylelikle hem Süfyân'ın ilmi birikimine hem de hadislere ilgisinin yönüne işaret etmiştir. Şafiî'nin Süfyân'ın hadisleri tefsiriyle ilgili söylediklerine paralel ifadeleri Mâlik'in önde gelen Mısırlı talebelerinden fakih ve muhaddis Abdullah b. Vehb de (ö. 197/813) kullanmış, Ahmed b. Hanbel de süneni ondan daha iyi bilen tanımadıklarını söylemiştir.¹⁵ Süfyân'ın bu durumu, Zehebî'nin (ö. 748/1348) ifade ettiği üzere, onun Irak ve Hicâz'ın hadislerini toplamasından kaynaklanmış olmasıyla izah edilebilir.¹⁶

Süfyân'ın rivayeti daha anlaşılır kılmak için sarf ettiği çabayı, yorumları, onun hadise dair bilgi/birikiminin (fıkhu'l-hadîs) bir neticesi olarak görmek yanlış olmayacaktır. Nitekim Ali b. Haşrem'in (v. 257/871) Süfyân'ın ilim meclisinde meydana gelen bir olaya dair izlenimleri bu bağlamda önemlidir. Süfyân, ashâbu'l-hadîs'i hadislerin fıkhumu öğrenmeye teşvik etmiş, gerekçe olarak da ashâbu'r-re'y'in kendilerini ezmesini/bastırmasını göstermiştir. Ashâbu'r-re'y ile kimi kastettiğini de "Ebû Hanîfe (bir meseleyle ilgili) ne söylemişse biz o konuda bir ya da iki hadis nakletmişizdir." sözleriyle ortaya koymuştur. Ancak halkadaki katılımcılar tavsiyeye kulak asmamış, "Amr b. Dînâr kimden nakilde bulundu?" vb. ifadelerle konuşmalarına devam ederek rivayetleri nakletmekle yetinmişlerdir.¹⁷

Mekkeli hadis münekkitlerinden sayılan Süfyân, bu konuda kendinden önceki birikimden istifade etmiş, Mâlik gibi isimlerin râvilerin durumlarını bilip, tenkitlerinde müteşeddid olduğuna dair tespitlerde bulunmuştur.¹⁸ Süfyân'ın cerh ve tadile dair ilgi ve bilgisini göstermesi açısından bazı râviler hakkında kullandığı şu ifadeler kayda değerdir: "Zamanında İbn Abbas gibisi, zamanında Şa'bî gibisi, zamanında Süfyân es-Sevrî gibisi görülmemiştir."¹⁹ "Kûfe'de el-Hakem b. 'Utbe ve Hammâd b. Ebî Süleymân gibisi yoktur."²⁰ "Süheyl b. Ebî Sâlih'i hadiste sebt olarak görürdük."²¹ "Medine'de

¹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/32-33; Zehebî, *Siyer*, 8/458.

¹⁶ Zehebî, *Siyer*, 8/457-458. Benzer ifadeler için bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/32; Hatîb, *Târîh*, 10/250.

¹⁷ "علي بن خشرم يقول : كنا في مجلس سفيان بن عيينة فقال : يا أصحاب الحديث تعلموا فقه الحديث لا يقهركم أصحاب الرأي ، ما قال أبو ؟ حنيفة شينا إلا ونحن نروي فيه حديثاً أو حديثين ، قال : فتركوه ، وقالوا : عمرو بن دينار عن ؟" ifade için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Mâ'rifetu ulûmi'l-hadîs*, thk. es-Seyyid Mu'zam Huseyn (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2016), 66.

¹⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/23, 32.

¹⁹ Zehebî, *Siyer*, 3/352.

²⁰ Zehebî, *Siyer*, 5/209.

²¹ Zehebî, *Siyer*, 5/459.

Şurahbîl Ebû Sa'îd isminde, megâzide insanların en bilgililerinden bir şeyh vardır,”²² “Hişâm b. Hassân, Hasan el-Basrî'nin hadislerini en iyi bilen kimsedir.”²³ “Ehli Basra'ya şaşılır, yanlarında Dâvud b. Ebî Hind varken, (rey ehlinden) Osman el-Bettî'ye soruyorlar.”²⁴ “İbrâhîm b. Nâfi' hafızdır.”²⁵ “Ebû İshâk el-Fezârî imamdır.”²⁶ “Ehl-i Mekke'nin en bilgilisi Amr b. Dînâr'dır.”, yine bir başka defa Amr için “Sika, sika, sika.”²⁷ ve “Mûsâ b. Ebî Âişe sikalardandır.”²⁸ ifadelerini kullanmıştır. Mekkeli talebesi Humeydî de râvilerle ilgili olumlu-olumsuz kanaatlerde bulunmuş,²⁹ hocalarından, özellikle de Süfyân'dan râvilerin cerh ve tadiline dair çokça bilgi nakletmiştir.³⁰ Humeydî ve Süfyân arasındaki hoca-talebe ilişkisinin boyutlarına işaret etmesi açısından bu bilgiler kayda değerdir.

Fetva vermekten kaçınan, zühdle ilgili görüşler kendisinden çokça nakledilen Süfyân, dönemin kelimî tartışmalarına da katkıda bulunmuş, “Sâhibu sünne ve ittiba” olarak anılmıştır.³¹ Görüşlerinden bir kısmını talebesi Humeydî'nin *Usulu's-Sünne* isimli hacmi küçük, ilk dönem ehl-i hadisin konuyla ilgili görüşlerine dair önemli bilgilerin yer aldığı risalesinden öğrenebildiğimiz Süfyân, halku'l-Kur'ân meselesinde: “Kur'ân'ın Allah'ın kelamı olup aksini söyleyenin bidatçı” olacağını, ru'yetle ilgili hadisler kendisine sorulduğunda: “Bunları kendilerine güvendikleri ve razı oldukları kimselerden duyduklarını” söylemiştir. Bişr b. Gıyâs el-Merîsî'nin (ö. 218/833) ru'yeti inkârı sorulduğunda ise Mutaffifin suresi 15. ayeti delil getirerek, “Allah o gün düşmanlarından kendini gizleyeceğini söylüyor. Allah görülmeyecekse, Allah'ın dostları ile düşmanları arasında ne fark olacak?” diyerek ru'yetin varlığını ispata çalışmıştır. Allah'ın parmağı, gülmesi, beğenmesi gibi lafızlar içeren hadisler hakkında ise “Bize ulaştığı gibi tasdik eder, nasıllığını sormadan onları rivayet ederiz.” demiş: “İman söz ve ameldir, artar ve azalır.” diyerek de iman-amel tartışmalarına dair görüşünü ortaya

²² Zehebî, *Siyer*, 6/116.

²³ Zehebî, *Siyer*, 6/357.

²⁴ Zehebî, *Siyer*, 6/377.

²⁵ Zehebî, *Siyer*, 7/22.

²⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/45.

²⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/49.

²⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/43.

²⁹ Buhârî, *Târîh*, 1/97, 163; 6/112; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/65; 7/267.

³⁰ Diğer bazı örnekler için bk. Buhârî, *Târîh*, 3/515; 5/182; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/146-147, 154.

³¹ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 2/392. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/33; Zehebî, *Siyer*, 8/465. Onun Zühdle ilgili görüşleri için ayrıca bk. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 1988), 7/270-318.

koymuştur.³² Süfyân'ın kelimâî meselere dair yaklaşımlarını da böylece talebesi Humeydî'nin aktarımlarından öğrenebilmekteyiz.

1.2 Süfyân'ın Rivayette Bulunduğu İsimler ve Kendisinden Rivayette Bulunanlar³³

Tabiiinden seksen kadar isimle görüşmüş olan Süfyân, kendi ifadesiyle hadis talebine ilk olarak 15 yaşında Ebû 'Umeyye Abdulkerîm b. Ebî'l-Muhârik'in (ö. 126/744) dersine katılarak başlamıştır.³⁴ 116 ve 120 yıllarında Hac vazifesini ifa eden Süfyân, 123 yılında 16 yaşındayken Emevi halifesi Hişâm b. Abdülmelik ile (ö. 125/743) birlikte Hacca gelmiş olan Zührî'yle görüşmüştür. Zührî, hadis taleb eden ondan daha genç birini görmediğini söylemiştir.³⁵ 150 ve 152 yıllarında Yemen'e de giden Süfyân, orada Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) ile de görüşmüştür.³⁶ Özellikle Zührî ile erken yaşta görüşmüş olmasının ondan rivayetlerinde ne gibi problemler ortaya çıkardığını, bu problemleri tashihte Ma'mer'in kendisine ne şekilde yardımcı olduğu da incelenecek örneklerle görülebilecektir. Süfyân, Bağdat'a da yolculuk yapmıştır.³⁷ Şu'be, Süfyân'ı küçük bir çocuk olarak, beraberinde uzun levhalarla Amr b. Dînâr el-Mekki'ye geldiğini gördüğünü söylemiştir.³⁸

Ebû İshâk es-Sebî'î, Ziyâd b. Allâka, el-Esved b. Kays, Ubeydullah b. Ebî Yezîd, Abdullah b. Dînâr, Zeyd b. Eslem, Ebu'z-Zübeyr, Eyyûb es-Sahtiyânî, Hişâm b. Urve, Humeyd et-Tavîl, Yahyâ b. Sa'îd el-Ensârî, İbn Ebî Leylâ, A'meş, Süheyl b. Ebî Sâlih, Abdullah b. Ebî Necîh, Abdurrahmân b. el-Kâsım, Ebu'z-Zinâd, Ubeydullah b. Ebî Yezîd, Mansur b. el-Mu'temir, Safvân b. Süleym, Abdullah b. Ebî Bekir b. Hazm, Süfyân es-Sevrî, Şu'be b. Haccâc, Zâide b. Kudâme kendisinden rivayette bulunduğu isimlerden bazılarıdır. Hocası A'meş, çağdaşlarından İbn Cüreyc ve Şu'be gibileri de ondan hadis

³² Ebû Bekir Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsa el-Kureşî el-Humeydî, *Usûlü's-sünne*, thk. Muş'îl Muhammed el-Hıdâdî (Kuveyt: Dâru İbni'l-Esîr, 1997), 40-41; Fesevî, *el-Ma'rife*, 3/379; Zehebî, *Siyer*, 8/466-468.

³³ Türkçe çalışmalarda rahatlıkla kullanılan "hoca ve talebeleri" ifadeleri yerine, tabakat eserlerinde yer aldığı şekliyle, başlıkta tercih ettiğimiz ifadelerin kullanılmasının daha uygun olacağını düşünmekteyiz. Nitekim hadis rivayet eden isimlerin rivayette bulunduğu râvilerle her zaman hoca-talebe ilişkisi içerisinde olmadıkları, kimi zaman çağdaşları ya da kendilerinden yaşça küçüklerden rivayette buldukları görülmektedir.

³⁴ Hatîb, *Târîh*, 10/245. İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 2/392.

³⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 11/188.

³⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/59; Buhârî, *Târîh*, 4/94; Hatîb, *Târîh*, 10/247-248; Zehebî, *Siyer*, 8/464.

³⁷ Hatîb, *Târîh*, 10/244.

³⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/64; Zehebî, *Siyer*, 8/462.

rivayetinde bulunmuşlardır. A'meş hayattayken Kûfe'ye gelmiş, onun meclisinde sırasıyla bir hadis Süfyân bir hadis A'meş rivayet edecek şekilde birlikte hadis nakletmişlerdir.³⁹

Hemmâm b. Yahyâ, Züheyr b. Muâviye, Hammâd b. Zeyd, Ebû İshâk el-Fezârî, Mu'temir b. Süleymân, Abdullah b. el-Mübârek, Abdurrahmân b. Mehdî, Yahya b. Sa'îd el-Kattân, Şafîî, Abdurrezzâk, Vekî', Sa'îd b. Mansûr, Yahyâ b. Ma'în, Ali b. el-Medîni, Ahmed b. Hanbel, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, İshâk b. Râhûye, Amr b. Ali el-Fellâs, Yunus b. Abdül'alâ ve diğer pek çok isim Süfyân'dan rivayette bulunmuştur.⁴⁰

Ondan rivayette bulunan talebeleri içerisinde Humeydî'nin yeri daha farklı olmuştur. Zehebî, Süfyân'dan rivayetleriyle ilgili olarak, "Ondan çokça rivayeti vardı ve ondan rivayetleriyle bilindi/temayüz etti." ifadelerini kullanmıştır.⁴¹ Ahmed b. Hanbel ve Buhârî'nin (ö. 256/870) "Bizim nazarımızda imamdır." dediği Humeydî hakkında Ebû Hâtim (ö. 277/890), "İbn Uyeyne'nin rivayetlerinde insanların en güvenilir, ashabının reisi, sika ve imâm" ifadelerini kullanmıştır.⁴² Humeydî'nin fıkıh eğitimi de aldığı hocası Şafîî, onun Süfyân'dan on bin hadis ezberlediğini nakletmiştir.⁴³ Bu rivayetler Humeydî'nin Süfyân'dan nakillerinin yoğunluğuna işaretin yanı sıra, *Müsned'in Müsnedü'l-Humeydî an Süfyân b. Uyeyne* olarak isimlendirilmesine sebep olan durumu da daha anlaşılır kılmaktadır.⁴⁴

³⁹ Hatîb, *Târîh*, 10/245-246; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 2/391; Zehebî, *Siyer*, 8/455-456.

⁴⁰ Hatîb, *Târîh*, 10/245. Kendisinin rivayette bulunduğu ve kendisinden rivayette bulunanların uzun bir listesi için bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 11/178-188; Zehebî, *Siyer*, 8/456-457.

⁴¹ Zehebî, *Siyer*, 10/616. Benzer ifadeler için bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/57.

⁴² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/57; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 14/513; Zehebî, *Siyer*, 10/617, 619.

⁴³ Zehebî, *Siyer*, 10/618.

⁴⁴ Ahmet Yücel, "Humeydî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 18/357.

1.3 Eserleri

Kitap yazmadığı nakledilse de Süfyân, kendi ifadesiyle hadisleri önce ezberlemiş sonra da yazmıştır.⁴⁵ *Tefsîr*'i,⁴⁶ *Cüz'un fîhi Hadîsu Süfyân b. Uyeyne*,⁴⁷ *Hadîsu Süfyân b. Uyeyne*⁴⁸ isimleriyle matbu hadis cüzleriyle, *el-Câmi'*, *Cevâbâtu'l-Kur'ân*, *el-Avâlî* isimli kendisine nispet edilen eserler de yazdığı hadisleri kitaplar halinde bir araya getirdiğine delalet etmektedir.⁴⁹

2 Süfyân'ın Zabt Kusurlarına İşaret Eden İfadelerin Değerlendirilmesi

Süfyân'ın biyografisiyle ilgili başlıklardan sonra *Müsned*'de yer alan metin sonu bilgiler çerçevesinde girişte bahsedilen usulle ilgili rivayetlerin incelenmesine başlayabiliriz.

Süfyân'ın zabt kusurlarına işaret eden metin sonu bilgiler toplamda kırk kadar olup konunun anlaşılması hususunda yeterli olacağından bu örneklerden sadece yedisinin burada zikredilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir. Süfyân'ın hadisi kimi zaman tahammül kimi zaman da edası esnasında ortaya çıkmış kusurlar, öğrencisi Humeydî'nin hocasından yaptığı nakiller sayesinde tespit edilebilmektedir. Ayrıntılarıyla incelenmiş kırk kadar rivayetten on biri Süfyân'ın Zührî'den yaptığı nakillerde yaşadığı problemleri konu edinmektedir. Özellikle Süfyân'ın hadis ilmi açısından durumunun incelendiği başlıkta “İbn Şihâb ez-Zührî'nin (ö. 124/742) ashâbı içerisinde en sebtî; ondan rivayetlerinin bazısında tedlis yapmakla eleştirilse de tedlisinin sikalardan olduğu” ifadeleriyle, incelenecek örneklerin uyum içerisinde olmadığı söylenmelidir.

⁴⁵ Hatîb, *Târîh*, 10/250. Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 11/189.

⁴⁶ Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist* (Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2010), 53; Fuat Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-Arabî* (Riyad: Câmîatiü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1991), 1/178-179. Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları* (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 133.

⁴⁷ Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne b. Meymûn el-Hilâlî, “*Cüz'un fîhi hadîsu Süfyân b. Uyeyne*”, thk. Ahmed b. Abdurrahmân (Kahire: Mektebetu Dâru'l-Menâr, 1987).

⁴⁸ Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne b. Meymûn el-Hilâlî, *Hadîsu Süfyân b. Uyeyne*, thk. Muflîh b. Süleymân (Riyad: Dâru'l-Meymân, 2010); Sezgin, *Târîhu't-Turâs*, 1/179.

⁴⁹ Fuat Karabulut, “*Süfyân b. Uyeyne ve Hadis İlmindeki Yeri*” (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 82-84.

Süfyân'ın doğum tarihi (hicri 107) ve ilim hayatına başladığındaki yaşına (12-13) dair bilgiler dikkate alındığında, Süfyân'ın en erken hicri 119 yılında hadis talebine başladığı anlaşılmaktadır. Beş yıl gibi kısa bir sürede, erken yaşlarda kendisinden ezberlemek suretiyle rivayette bulunduğu hocasından yaptığı nakillerde problem yaşaması kaçınılmazdır. İçlerinde Süfyân'ın da olduğu bir grubun, Muhammed b. Mansûr b. el-Cevâz'ın evinde bulunan İbn Şihâb ez-Zührî'ye hadis dinlemek için geldiklerinin anlatıldığı rivayette bu durum rahatlıkla gözlemlenebilmektedir.⁵⁰

Zührî, hadis talebiyle gelenlere isterlerse yirmi hadis, isterlerse Sakîfe hadisini nakledebileceğini söylemiştir. Konuşmalara şahit olan, topluluğun en küçüğü Süfyân, uzun olmasından dolayı Zührî'nin Sakîfe hadisini nakletmemesini arzulamış, ancak onun istediğinin aksine topluluğun tercihinden dolayı Zührî-Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd-İbn Abbâs-Ömer isnadıyla Sakîfe hadisi nakledilmiştir. Bu anlatıdan hafızasında bazı şeyler tutmuş olan Süfyân, hadisin hatırlayamadığı kısmını daha sonra Ma'mer'den tamamlamıştır.⁵¹ Böylece küçük yaşta olmasından dolayı rivayeti tamamen elde edemeyen Süfyân rivayeti bir başka râvi olan hocası Ma'mer vasıtasıyla elde etmek zorunda kalmıştır. Ma'mer'den tamamlanan bu kısım, Hz. Peygamber'e recm ayeti indirildikten sonra hem onun hem de ona uyararak sahâbîlerin recmi uyguladıklarının anlatıldığı kısım olup, Süfyân-Ma'mer-Zührî... isnadıyla ilgili zabt problemine işaret edecek ifadeler tekrar edilerek ayrıca rivayet edilmiştir.⁵² Ancak bu iki kısım da rivayetin tamamı değildir. Rivayetin detayları Ma'mer'in Zührî'den yukarıda zikredilen senedle nakledilmek suretiyle Abdurrezzâk'ın *Musannef*'inde yer almaktadır. Abdurrezzâk'ın rivayeti kadar detay içermese de Mâlik'in *Muvatta*'nda da Zührî'den naklen aynı rivayete yer verilmektedir.⁵³ Hem Mâlik hem de Abdurrezzâk'ın senedinde yer aldığı rivayet kendilerinden sonraki hadis eserlerinde çokça yer almış, ancak senedinde Süfyân'ın bulunduğu rivayete kusurlarıyla ya da kusurları olmaksızın rastlanmamıştır.

Yine Süfyân'ın Zührî'den naklinde yaşadığı problemi gösteren benzer diğer bir örnek Süfyân-Zührî-Urve-Hz. Aişe isnadıyla Hz. Peygamber'in dileyenin hacc ve umreye

⁵⁰ Humeydî, *el-Müsned*, 1/194 (No. 26).

⁵¹ “فحفظت منه أشياء ثم حدثني بقيته بعد ذلك معمر” Bk. Humeydî, *el-Müsned*, 1/194 (No. 26).

⁵² “فقد سمعته من الزهري بطوله فحفظت منه أشياء و هذا مما لم احفظ منها يومئذ” Bk. Humeydî, *el-Müsned*, 1/194 (No. 25).

⁵³ Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1403/1982), 7/315. Mâlik'in Zührî'den nakliyle farklı lafız ve ziyadelerle de rivayet *Muvatta*'da yer almaktadır. Bk. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî, *el-Muvatta*' (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1425/2004), “Hudûd”, 6.

birlikte, dileyenin de hacca ayrı umreye ayrı telbiye getirmek suretiyle niyet edebileceğini haber veren rivayettir.⁵⁴ Hz. Peygamber hac için telbiye getirmekle birlikte diğer bazıları zikredilen diğer niyetlerle telbiye getirmişlerdir. Süfyân, Zührî'den yaptığı bu naklin ardından, hadisin kendine zor geldiğini ancak bu şekilde ezberleyebildiğini “ثم وحدثنا عبد بن حميد” ifadeleriyle bildirmektedir. Aynı rivayet “أخبرنا عبدالرزاق أخبرنا معمر عن الزهري، عن عروة، عن عائشة رضي الله عنها قالت unuttuğu Hz. Aişe'nin umresiyle ilgili kadınlık hallerine ait bilgilerle mufassal bir şekilde Müslim'in *Sahih*'inde yer almıştır. Ayrıca Müslim, Humeydî'nin naklettiği, Süfyân'ın “rivayetin kendisine zor geldiği”ne dair ifadelerin geçtiği bu rivayeti, ilgili ifadeler yer almaksızın, Süfyân'ın diğer bir talebesi İbn Ebî Ömer'den aynen nakletmiştir.⁵⁵ Bir önceki örneğin aksine rivayet, Humeydî sonrası eserlerde aynen nakledilmişse de Süfyân'ın yaşadığı zabt problemine *Müsned* dışında yer verilmemiştir. Humeydî'nin metin sonu notları yardımıyla Süfyân'ın Zührî'den nakillerindeki problemlerin anlaşılabilirdiği başka örnekler de *Müsned*'de yer almıştır.⁵⁶

Süfyân'ın Zührî'den rivayetlerinde yaşadığı türden problemler diğer bazı hocalarından yaptığı sayısı yirmi dokuzu bulan nakiller için de geçerlidir.⁵⁷ Yine bu zabt problemlerinin büyük kısmı Humeydî'nin notları sayesinde tespit edilebilmektedir.

Hz. Ali'den naklen Hâtıb b. Beltea tarafından Mekkelilere gönderilen mektubu konu edinen meşhur rivayetin sonunda, Amr b. Dinâr'ın Mumtehine suresi “Ey iman edenler benim ve sizin düşmanınız olanları dost edinmeyin.” mealindeki 1. ayetinin bu konuda indiğine dair yorumun kaynağı hakkında, Süfyân'ın tereddüdünü içeren rivayet örnek olarak zikredilebilir.⁵⁸ Süfyân, bu ifadelerin Hz. Peygamber'e mi yoksa hadisi kendisinden naklettiği hocası Amr'a mı ait olduğundan emin değildir.⁵⁹ Bu rivayet pek çok kaynaktan geçmekle birlikte, burada yer alan hem Amr'dan nakledilen bilgiye hem

⁵⁴ Humeydî, *el-Müsned*, 1/361 (No. 205).

⁵⁵ Müslim, “Hac”, 2971.

⁵⁶ Humeydî, *el-Müsned*, 1/428 (No. 284); 2/17 (No. 464); 2/59 (No. 524); 2/118 (No. 591); 2/163 (No. 647); 2/441 (No. 922); 2/447 (No. 926); 2/449 (No. 927); 2/507 (No. 983)

⁵⁷ Humeydî, *el-Müsned*, 1/224 (No. 52); 1/236 (No. 61); 1/267 (No. 89); 1/342 (No. 177); 1/355 (No. 196); 1/375 (No. 225); 1/457 (No. 313), 2/40 (No. 498); 2/48 (No. 509); 2/54 (No. 518); 2/86 (No. 555); 2/115 (No. 587); 2/223 (No. 720); 2/231 (No. 732); 2/302 (No. 801); 2/326 (No. 829); 2/352 (No. 848); 2/417 (No. 903); 2/466 (No. 941); 3/108 (No. 1110); 3/168 (No. 1174); 3/171 (No. 1177).

⁵⁸ Humeydî, *el-Müsned*, 1/218 (No. 49).

⁵⁹ “فلا ادري انك في الحديث ام قولا من عمرو بن دينار”. Bu rivayet Buhârî'de iki şekilde de nakledilmiştir.

de şek ifadelerine Buhârî'nin *Sahîh*'i hariç hiçbir kaynakta rastlanmamaktadır.⁶⁰ *Sahîh*'te iki yerde rivayet hem ziyadeli⁶¹ hem ziyadesiz nakledilmektedir.⁶² Buhârî'nin Humeydî'den naklettiği rivayette bu ziyade ve Süfyân'ın şekki aynen yer alırken,⁶³ Kuteybe b. Sa'îd'in Süfyân'dan naklinde şek ifadesine yer verilmeksizin ilgili ayetin bu olayın ardından indiği bildirilmektedir.⁶⁴ Bu durumda Süfyân'ın şekkine yer veren Humeydî'nin rivayeti, ilgili ayetin sebab-i nüzulüne dair bilginin rivayetin aslında mı yer aldığı yoksa Amr'ın sözü mü olduğu hususunda ortaya çıkacak problemi tespit imkânı sağlamaktadır. Süfyân'ın şek ifadesi, talebesi Kuteybe b. Sa'îd'den nakledilen rivayette yer almayıp Humeydî'nin rivayetiyle bilinebilmiş olması ve bu durumun farkında olduğu anlaşılan Buhârî'nin her iki isnada da eserinde yer vermiş olması dikkate değerdir.

Sehiv secdelerinin zamanına dair Mansûr-İbrahim-Alkame-Abdullah b. Mes'ûd yoluyla nakledilen diğer bir rivayetin sonunda Süfyân, rivayetin aslının uzunluğundan ve kendisinin ancak naklettiği kadarını ezberleyebildiğinden bahsetmektedir.⁶⁵ Süfyân'ın naklettiği kadarıyla bu rivayet, onun Humeydî dışındaki talebelerinden İbn Mâce⁶⁶ ve Dârekutnî'nin *Sünen*'lerinde⁶⁷ yer almakta ancak rivayetin sonunda Süfyân'a ait zabt kusuruna dair ifadeleri yer almamaktadır. Süfyân'ın tamamını ezberleyemediği bu hadis Tayâlisî'nin *Müsned*'inde Zâide-Mansûr-İbrâhîm-Alkame-Abdullah b. Mes'ûd isnadıyla, Süfyân'ın ezberleyemediği kısımlarıyla birlikte tam bir şekilde

⁶⁰ Amr'ın ilgili ziyadesi yer almaksızın rivayet Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde Müsedded-Süfyân-Amr isnadıyla nakledilmektedir. Ebû Dâvud Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme (Beyrut: Müessesetu'r-reyyân, 1419/1998), "Cihâd", 98.

⁶¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Bugâ (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1407/1987), "Megâzî", 44.

⁶² Buhârî, "el-Cihâd ve's-siyer", 139.

⁶³ Buhârî, "Tefsîr", 368.

⁶⁴ Buhârî, "Megâzî", 44. İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde Abdulcebbar b. el-Alâ'nin Süfyân'dan nakli şeklinde şek ifadesi yer almaksızın ilgili ayetin bu olay üzere indiği nakledilmektedir. Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sahîh*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût (Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 1414/1993), 14/424.

⁶⁵ "وكان طويلا فهذا الذي حفظت منه". Humeydî, *el-Müsned*, 1/275 (No. 96).

⁶⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Beyrut: Dâru'l-fîkr, ts.), "İkâmetu's-salat ve's-sünnetü fihâ", 136.

⁶⁷ Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût (Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 1425/2004), 2/211.

nakledilmektedir.⁶⁸ Bu rivayetin Süfyân tarafından tamamının ezberlenmeyip eksik nakledildiğini diğer talebelerinden değil, sadece Humeydî'nin bildirmesiyle öğrenme imkânı elde edebilmekteyiz.

Diğer bir örnek de İmrân b. Husayn'ın Hz. Peygamber'le birlikte yaptığı yolculukta şahit olduğu Hac suresinin birinci ayetinin nüzulü kıssasını anlatan rivayettir.⁶⁹ Kıssanın sonunda Hz. Peygamber, insanların tekrar dirilmesiyle cennetliklerin ve cehennemliklerin miktarına dair ifadeler kullanmış, Müslümanlardan cennete girecekleri sırası ile cennetliklerin dörtte biri, üçte biri ve son olarak cennetliklerin yarısı olarak zikretmiştir. Bu rivayet Süfyân-İbn Cüd'ân-Hasan-İmrân senediyle gelmiştir. Süfyân hafızasının zayıfladığını ifade ederek üçte ikisini deyiş demediğini tam hatırlamadığını söylemektedir.⁷⁰ Aynı rivayet “قال لا أدري؟ قال الثلثين أم لا” lafzıyla Tirmizî'nin *Sünen*'inde yer almıştır.⁷¹ *Sünen*'deki ifadeler İmrân'a ait gibi görünse de Humeydî'nin nakline göre şek Süfyân'dan kaynaklanmıştır. Hadis eserlerinde farklı senedlerle yer alan bu rivayet tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece Humeydî'nin *Müsned*'inde ilgili şek ifadeleriyle yer almıştır.

Bu örneklerde genellikle Humeydî'nin notlarıyla rivayetlerin problemlerinden haberdar olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Süfyân'ın diğer bazı öğrencilerinden de onun zabt problemlerine dair ifadelere rastlamak mümkündür. Ebû Hureyre'den nakille Hz. Peygamber'in, dört şeyden Allah'a sığınmasını konu edinen rivayet bu hususta iyi bir örnektir.⁷² Bu dört şey a) zorlayan bela, b) perişan eden zorluklar, c) başa gelen kötü neticeler (kada) ve d) düşmanların sevinmesidir. Humeydî'nin verdiği bilgiye göre Süfyân bunlardan üçünün hadiste olduğunu söylemiş,

⁶⁸ قَالَ : صَلَّى بِنَا رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرَادَ ، أَوْ نَقَصَ ، فَأَمَّا النَّاسِي لِذَلِكَ فَايْرَاهِيمُ عَنْ عَلْقَمَةَ ، أَوْ عَلْقَمَةُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ، فَلَمَّا قَضَى صَلَاتَهُ قِيلَ : يَا رَسُولَ اللَّهِ : أَحَدَتْ فِي الصَّلَاةِ مِنْ حَدِيثٍ ؟ قَالَ : لَا وَمَا ذَاكَ ؟ فَذَكَرْنَا لَهُ الَّذِي صَنَعَ فَنَتَى رَجُلُهُ وَاسْتَقْبَلَ الْفَيْلَةَ ثُمَّ سَجَدَ سَجْدَتَيْنِ ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَيْنَا بَوَّجْهِه فَقَالَ : لَوْ حَدَّثْتُ فِي الصَّلَاةِ حَدَّثْتُ أَنْبَاءَكُمْ وَلَكِنِّي بَشَرٌ مِثْلَكُمْ أَنَسَى كَمَا تَنْسُونَ فَإِذَا نَسِيتُ فَذَكَرُونِي وَأَيْكُمْ مَا شَكَّ فِي صَلَاتِهِ فَلْيَنْظُرْ أُخْرَى ذَلِكَ لِلصَّوَابِ فَلْيَتِمَّ عَلَيْهِ ثُمَّ لَيْسَ سَجْدَتَيْنِ . Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Turkî (Cîze: Dâru Hicr li't-Tıbbâ ve'n-Neşr, 1420/1999), *el-Müsned*, 1/216.

⁶⁹ Humeydî, *el-Müsned*, 2/358 (No. 853).

⁷⁰ “قال سفيان انتهى حفظي الى النصف ولا أعلم إلا أنه قال إني لأرجو أن تكونوا ثلثي أهل الجنة أو قال غيره . Humeydî, *el-Müsned*, 2/358 (No. 853).

⁷¹ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-Sahîh Sünen-i Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs el-Arabî, ts.), “Tefsîru'l-Kur'ân”, 23.

⁷² Humeydî, *el-Müsned*, 3/18 (No. 1002).

ancak hangisinin hadiste yer almadığından emin olamamıştır.⁷³ Buhârî, aynı rivayetin sonunda Ali b. Abdullah'tan nakille Süfyân'ın şek ifadelerine yer vermektedir.⁷⁴ Müslim de, Amr en-Nâkîd ve Zuheyr b. Harb'in Süfyân'dan nakline eserinde yer vermekte ve rivayetin sonunda Amr'ın, Süfyân'ın şekkine dair ifadelerini nakletmektedir.⁷⁵ Nesâî de İshâk b. İbrahim'in Süfyân'dan nakliyle hadisi rivayet ettikten sonra Süfyân'ın ilgili ifadelerine yer vermiştir.⁷⁶ Rivayet Ahmed'in *Müsned*'inde de benzer ifadelerle nakledilmiştir.⁷⁷ Görüldüğü üzere Süfyân'ın zabt problemi Humeydî dışında pek çok isim tarafından aynen zikredilmiştir.

Buraya kadar incelenen rivayetlerdeki zabt problemleri hadislerin metinleriyle ilgiliyken az da olsa bunlar içerisinde rivayetlerin senedini ilgilendirenler de *Müsned*'de yer almıştır. Abdullah b. Mes'ûd'un, kulak, göz ve derilerin, yaptıkları şeye kıyamette şahitlik edeceğini bildiren Fussilet suresi 22. ayetin sebab-i nüzulünü anlattığı rivayet örnek olarak zikredilebilir.⁷⁸ Süfyân bu rivayeti Mansûr-Mücâhid-Ebû Ma'mer-Abdullah b. Mes'ûd kanalıyla nakletmektedir. Humeydî, Süfyân'ın bu rivayeti kendi hoca tabakasından Mansûr haricinde İbn Ebî Necîh ve Humeyd el-A'rac'tan "Bunların biri ya da her ikisi nakletti." ifadeleriyle rivayet ettiğini bildirmiş, ancak nihayetinde Mansûr isminde karar kıldığını söylemiştir.⁷⁹ Humeydî'nin açıklamasından Süfyân'ın zabtından kaynaklı bir problemle karşı karşıya olduğu anlaşılmaktadır. Bu rivayet Müslim'in *Sahîh*'inde,⁸⁰ Tirmizî'nin *Sünen*'inde⁸¹ karar kıldığı isim yani Mansûr rivayetiyle; İbn Hibbân'ın *Sahîh*'i ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde ise Süfyân'ın A'meş'ten nakli

⁷³ "قال سفيان ثلاثة من هذه الاربعة". Humeydî, *el-Müsned*, 3/18 (No. 1002).

⁷⁴ "قال سفيان الحديث ثلاث زدت أنا واحدة لا أدري أيهن هي". Buhârî, "Da'avât", 27.

⁷⁵ "قال عمرو في حديثه قال سفيان أشك أني زدت واحدة منها". Müslim, "ez-Zikr ve'd-duâ", 7052.

⁷⁶ "قال سفيان هو ثلاثة فنكرت أربعة لأني لا أحفظ الواحد الذي ليس فيه". Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebu'l-Matbuat el-İslâmiyye, 1406/1986), "İstiâze", 33.

⁷⁷ "قال سفيان زدت أنا واحدة لا أدري أيهن هي". Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şu'ayb Arnavût (Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1420/1999), 12/310.

⁷⁸ Humeydî, *el-Müsned*, 1/264 (No. 87).

⁷⁹ "تم ثبت على منصور في هذا الحديث". Humeydî, *el-Müsned*, 1/264 (No.87).

⁸⁰ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *es-Sahîh* (Beyrut: Dâru'l-Cîl/Dâru'l-Âfâk el-Cedîde, ts.), "Sıfatu'l-Munâfikîn", 7205.

⁸¹ Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 42.

olarak gelmektedir.⁸² Humeydî'nin rivayet sonrası yaptığı tespitlerin Müslim ve Tirmizî'nin eserlerinde yer almadığı görülmektedir.

Süfyân'ın zabt kusurlarına işaret eden ifadelerin çeşitli açılardan incelenmesinin ardından kısa bir değerlendirme yapmak uygun olacaktır. Başlıkta incelenen ilgili ifadeler genellikle metinlerdeki problemleri ortaya koymaktadır. Ayrıca rivayetlerin sonunda yer alan bu notlar, rivayetlerin yer aldığı diğer eserlerin aksine genellikle Humeydî'nin *Müsned*'inde nakledilmiştir. Bu durum Humeydî'yi Süfyân'ın öğrencileri arasında öne çıkaran önemli bir özelliktir. İncelemeyle Süfyân'ın Zührî'den nakillerinde tabakat eserlerinde yer almış olumlu ifadelerin aksine Süfyân'ın zabt kusurlarına işaret eden hususların olduğu da görülmüştür. Bu kusurlar Süfyân'ın Zührî'den rivayetlerine has olmayıp, diğer bazı hocalarından rivayetlerinde de mevcuttur. Bahsi geçmiş problemler genel itibarıyla Humeydî'nin haber vermesiyle öğrenilmişse de az sayıda diğer talebelerinden de Süfyân'ın zabt kusurlarına dair nakillere rastlanmaktadır.

Makalenin sınırlarının gözetildiği ve dikkat çekilmek istenen konuda yeterli kanaat oluşturduğu düşüncesinden hareketle çalışmamızda tüm örnekler yer verilmediği başlığın girişinde söylenmişti. Bununla birlikte Süfyân'ın zabt problemlerine delalet eden ifadelerin benzerlerine, dipnotlarda işaret edilmiş olan diğer rivayetlerin metin sonu bilgilerinde de çokça rastlandığı ayrıca ifade edilmelidir. Bazısı Süfyân'a bazısı da Humeydî'ye ait bu ifadeler "Zührî hadisi uzunca nakletti, ancak benim ezberlediğim bu kadardır.", "Zührî bunu Ubeydullah'tan mı İbn Abbas'tan mı nakletti bilmiyorum.", "Buradaki şüphe Zührî'den değil bendendir.", "Zührî bir şey dedi anlamadım, sonra bu kısmı bana Ma'mer söyledi.", "Bu benim Zührî'den ezberlediğim kısımdır, başından bazı şeyleri karıştırdım.", "Tamamını ezberlemedim.", "Naklettiğim bu kısım hariç gerisini unuttum.", "Süfyân bazen şüphe eder, Amra ya da Urve derdi.", "Süfyân Ebu'n-Nadr'ın hadisinde şüphe ederdi ve karıştırdı.", "Süfyân şüphe etti." vb. şeklindedir.

3 Şerh Niteliğinde Süfyân'ın Fıkına İşaret Eden İfadelere Yer Veren Rivayetler

Müsned'de Süfyân'ın hadisleri şerhi niteliğinde fıkına işaret eden metin sonu bilgilerin yer aldığı rivayet sayısı otuz beştir. Bir önceki başlıkta olduğu gibi burada da konunun anlaşılmasına yardımcı olacak sayıda örnekle yetinilecektir. İncelenecek

⁸² İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 2/117; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/420. Bu türden bir diğer örnek için bk. Humeydî, *el-Müsned*, 2/308 (No. 806); 3/33 (No. 1019).

rivayetlerin sonunda yer alan notlar doğrudan hadisin sıhhatini etkilememektedir. Aksine Süfyân'ın ders halkasında nelerin konuşulduğunu veya onun “*Hadis İlmi Açısından Durumu*” başlığında değinildiği üzere hadisi anlama/fikhu'l-hadîs gayretinin ne şekilde ortaya çıktığını göstermiş olacaktır.⁸³

Bu bağlamda incelenecek rivayetlerde Süfyân'a ait metin sonu bilgilerin, hadislerdeki kelimeleri izah, rivayetın nâsîh-mensûh durumunu belirtme, metni anlaşılır kılmaya yönelik ifadeler, rivayetlerde karıştırma ihtimali olan lafızları pekiştirme, hadisin isnadında ya da metninde yer alan isimlerin kimliğiyle ilgili açıklamalar şeklinde olduğu görülmektedir.

Süfyân'ın, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın Hz. Peygamber'den naklettiği “Kur'ân ile teganni etmeyen bizden değildir.” hadisindeki altı çizili kelimeye dair izahı onun metninde geçen ifadelerle dair bilgisini ortaya koymaktadır. O, rivayette geçen teganni kelimesini “Kur'ân ile yetinmek” şeklinde izah etmektedir.⁸⁴ Hz. Aişe'nin Hz. Peygamber ile evlendiğinde üzerindeki elbiseyi tarif eden rivayet de benzer bir diğer örnektir. Elbisenin (حوف) ne türden bir elbise olduğunun açıklandığı ifadelerde Süfyân, kelimeyi “deriden mamul erkeklerin giydiği bir elbise” şeklinde izah etmiştir.⁸⁵ Süfyân'ın hadislerde yer alan kelimelere dair izahlarının yer aldığı başka rivayetler de *Müsned*'de yer almıştır.⁸⁶

Süfyân-Zührî-Ebû Ubeyd isnadıyla Ebû Ubeyd'in Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali ile birlikte kıldığı bayram namazları, hutbe ve kurban kesimi gibi olaylara şehadetine dair malumatlar içeren rivayet de Süfyân'ın nâsîh-mensûh hususundaki bilgisine işaret etmesi açısından önemlidir.⁸⁷ Süfyân'ın bu isnad ile Hz. Ali'nin kurban etlerinin üç günden fazla bekletilmemesine dair emrini nakletmesi üzerine Humeydî, rivayetın Ali'den merfû olarak da nakledildiğini söylemiştir. Bunun üzerine Süfyân rivayeti

⁸³ Süfyân'ın fikhu'l-hadisi teşviki için bk. Hâkim, *Mâ'rife*, 66; Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1435/2014), 49-50.

⁸⁴ “قال سفیان يعني يستغني به”. Bk. Humeydî, *el-Müsned*, 1/252 (No. 76).

⁸⁵ “قال سفیان والحوف ثياب من سبور تلبسه الأعراب أبناءهم”. Humeydî, *el-Müsned*, 1/382 (No.234).

⁸⁶ Örnekler için bk. Humeydî, *el-Müsned*, 1/567 (No. 432); 1/583 (No. 448); 2/98 (No. 567); 2/106 (No. 578); 2/110 (No. 582); 2/158 (No. 637); 2/402 (No. 891); 2/466 (No. 941); 3/134 (No. 1138); 3/154 (No. 1161); 3/229 (No. 1239)

⁸⁷ Humeydî, *el-Müsned*, 1/176 (No. 8).

Ali'den merfû olarak ezberlemediğini, ayrıca bu sözün hükmünün kaldırıldığını/mensûh olduğunu ifade etmiştir.⁸⁸

Süfyân'ın hadisin metnini anlaşılır kılmaya yönelik izahına örnek de Subey' b. Ma'bed'in Müslüman olduktan sonra hac ve umre niyetiyle ikisine birlikte telbiye getirdiğini bildiren rivayettir. Subey', bu davranışından dolayı bazılarınca kınanınca üzülmüş ve yaşananları Hz. Ömer'e bildirmiştir.⁸⁹ Ömer ise onu kınayanları azarlayarak Subey'in yaptığı Hz. Peygamber'in sünnetine uygun olduğunu söylemiştir. Süfyân bu rivayetin ardından "Hz. Peygamber'in bizzat böyle yapmadığını, ancak beraberlerken Ömer'in bu şekilde davranmasını onayladığını" söyleyerek, Hz. Peygamber'in bu husustaki sünnetinin takriri oluşuna dair izah getirmiştir.⁹⁰ Süfyân'ın hadisin metnini anlaşılır kılmaya yönelik ifadelerinin yer aldığı bir diğer rivayet de Muâviye b. Ebî Süfyân'ın Cerîr b. Abdullah'ı bir birliğin başında baskına göndermesi, Cerîr'in de insanları Hz. Peygamber'in "İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez." rivayetine dayanarak geri çevirmesini anlatan rivayettir. Muâviye, "Bunu gerçekten Hz. Peygamber'den mi duydun?" diye Cerîr'e sormuş ve "Evet." cevabını almıştır. Süfyân'a göre Muâviye'nin bu sorusunun amacı; insanların Hz. Peygamber'in hadisinden dolayı geri döndüklerini, aksi halde kendisinin izni olmaksızın emrindekilerin böyle bir hareket yapmalarının mümkün olamayacağını ortaya koymaktır.⁹¹

Hz. Fatıma'nın, Hz. Peygamber'den kendisi için bir hizmetçi istemesini konu edinen rivayet Süfyân'ın hadislerde geçen, karıştırılma ihtimali olan lafızları pekiştirmeye yönelik gayretine örnek olarak zikre değerdir. Hz. Peygamber, kızının bu isteğini karşılamak yerine, bundan daha hayırlı olacağını düşündüğü, akşam yatarken okunacak bazı tesbihleri tavsiye etmektedir.⁹² Rivayete göre tavsiye edilen tesbihler 33 Subhanallah, 33 Elhamdülillah 34 defa da Allahuekber şeklindedir. Rivayeti nakleden Süfyân, tesbihlerden birinin 34 defa olduğuna ayrıca vurgu yapmakta, zikredilen

⁸⁸ "لا احفظها مرفوعة و هي منسوخة". Humeydî, *el-Müsned*, 1/176 (No. 8).

⁸⁹ Humeydî, *el-Müsned*, 1/184 (No. 18).

⁹⁰ "فقال سفيان يعني أنه قد جمع بين الحج والعمرة مع النبي صلى الله عليه وسلم وأجازة وليس أنه فعله هو". Bk. Humeydî, *el-Müsned*, 1/184 (No. 18).

⁹¹ "يريد معاوية أن يرى الناس أنما تركه لأنه حدث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم لأن لا يجترئ عليه غيره فيقبل بغير إذنه". Bk. Humeydî, *el-Müsned*, 2/320 (No. 822). Diğer bazı örnekler için bk. Humeydî, *el-Müsned*, 1/206 (No. 37); 1/399 (No. 253); 1/429 (No. 285); 1/449 (No. 306); 1/463 (No. 320); 1/568 (No. 433); 2/26 (No. 478); 2/42 (No. 501); 2/99 (No. 569); 2/146 (No. 624); 2/184 (No. 675); 2/232 (No. 733); 2/462 (No. 936); 2/496 (No. 970); 3/85 (No. 1080); 3/170 (No. 1176); 3/253 (No. 1274).

⁹² Humeydî, *el-Müsned*, 1/213 (No. 43).

rakamlar sebebiyle karıştırılması muhtemel bir hadis, bu vurguyla sağlama alınmaktadır.⁹³ Rivayet bu metin sonu bilgiyle birlikte Humeydî'nin Süfyân'dan nakliyle Buhârî'nin *Sahih*'inde de yer almaktadır.⁹⁴

Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın Mekke'nin fethi yılı geçirdiği hastalık esnasında malını sadaka olarak dağıtmasını konu edinen rivayet de Süfyân'ın kimi zaman senedde kimi zamanda metinde yer alan isimlerle ilgili açıklamada bulunduğu dair örnek olarak zikre değerlidir. Hz. Peygamber rivayetinin devamında Sa'd b. Havle'den de bahsetmiştir. Süfyân, İbn Havle hakkında açıklamada bulunarak onun Âmir b. Luey oğullarından bir adam olduğunu söylemektedir.⁹⁵ Süfyân-Amr b. Dînâr-Sâlim b. Şevvâl-Ümmü Habîbe isnadıyla, Hz. Peygamber'in Müzdelife'den Mina'ya hareket zamanını bildiren rivayet de bu hususta örnek verilebilir. Rivayetinin sonunda Sâlim b. Şevvâl hakkında açıklamada bulunan Süfyân, onun Mekke'li olduğunu ve Amr'dan başka kimsenin kendisinden hadis rivayet etmediğini söylemektedir. Böylece Amr'ın kimliğini izahın yanı sıra onun teferrüdünü de zikretmiş olmaktadır.⁹⁶

Netice itibariyle örneklerde de görüldüğü üzere hadislerin şerhi niteliğinde Süfyân'ın fıkhu'l-hadîs yönüne delalet eden metin sonu ifadelerine *Müsned*'de yer verilmiştir. Bu ifadelerin de genellikle hadislerdeki kelimeleri izah, rivayetinin nâsih-mensûh durumunu belirtme, metni anlaşılır kılmaya yönelik ifadeler, rivayetlerde karıştırma ihtimali olan lafızları pekiştirme, hadisin isnadında ya da metninde yer alan isimlerin kimliğiyle ilgili açıklamalar şeklinde olduğu görülmüştür. Diğer yandan Süfyân'ın hadis halkasında nelerin konuşulduğuna dair de bir öngöründe bulunmak mümkün hale gelmektedir.

Sonuç

İlk dönem musanniflerden Süfyân'ın en önemli talebesi olan Humeydî'nin *Müsned*'inde yer alan rivayetlerin akabinde, büyük kısmı Süfyân'a ait notların Humeydî tarafından nakledilmek suretiyle korunması ve Süfyân'ın Humeydî dışında başka talebelerinden yapılan nakillerde bu notlara çoğunlukla rastlanmaması, 19 yıl süren hoca-talebe ilişkisinin doğal bir sonucu olarak yorumlanmalıdır. Bu çalışmayla, uzun

⁹³ “قال سفیان إحداهن أربع وثلاثون”. Bk. Humeydî, *el-Müsned*, 1/213 (No. 43).

⁹⁴ Buhârî, “Nafakât”, 7. Diğer bazı örnekler için bk. Humeydî, *el-Müsned*, 1/308 (No. 133).

⁹⁵ “قال سفیان وسعد بن خولة رجل من بني عامر بن لؤي”. Bk. Humeydî, *el-Müsned*, 1/242 (No. 66).

⁹⁶ “قال سفیان وسالم بن شوال رجل من أهل مكة لم نسمع أحدا يحدث عنه إلا عمرو بن دينار هذا الحديث”. Bk. Humeydî, *el-Müsned*, 1/451 (No. 307). Diğer bazı örnekler için bk. *el-Müsned*, 1/550 (No. 411); 2/327 (No. 830).

yıllara dayanan birlikteliğin rivayetlerdeki problemlerin ya da artı değerlerin tespitine katkısı gün yüzüne çıkarılmıştır.

Süfyân'ın zabt kusurlarına işaret eden ifadelerin incelenmesi sonucunda, hadisleri zabtı hususunda hakkında tabakat kitaplarında bahsedilen olumlu kanaatlerin aksi neticelere ulaşmamız mümkün olmuştur. Özellikle Zührî'den yapmış olduğu nakillerde tedlis dışında problemleri olduğu görülmektedir. Problemleri rivayetlerin aynı senedlerle diğer eserlerde genellikle problem yokmuş gibi nakledilmiş olduğuna dair tespitlerimiz neticesinde rivayetlere daha temkinli yaklaşarak sened ve metin incelemesinde ihtiyatı elden bırakmamak gerektiği de anlaşılmaktadır. Diğer yandan Süfyân b. Uyeyne'nin rivayetlerinde yaşadığı problemleri açıkça ortaya koyması, Humeydî'nin de bunları olduğu gibi nakletmesi ikisinin de rivayet esnasındaki problemlerle nasıl yüzleşebildiklerini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bu durum aynı zamanda ilgili ilim adamlarının şahsında, ilim zihniyetinin nasıl olması gerektiğini göstermesi açısından da önemlidir.

Süfyân'a ait not ve yorumlar, onun ders halkasının mahiyetini de izah eder niteliktedir. O; rivayetlerin üzerinde kafa yormayı tavsiye etmiş, kimi zaman rivayetler hakkında kendisine sorulan sorulara cevap vermiş, kimi zaman da soru sorulmaksızın izahlarda bulunmuştur. Onun ders halkasındaki bu tavrı pratikte fikhu'l-hadîs vurgu ve becerisiyle ilişkilendirilmelidir. Ayrıca onun rivayetlere dair bahsi geçen türden kısa izahların dışına çıkmamış olması hadisçi kimliğiyle izah edilmelidir. Nitekim "Ebû Hanîfe'nin herhangi bir konudaki görüşüyle ilgili bizde en az bir ya da iki rivayet vardır." şeklinde rivayetlerin otoritesini işaret eden sözleri de onun bu tavrıyla yakından ilgilidir.

Son olarak Süfyân'ın senedinde bulunduğu rivayetlerin *Kütüb-i Sitte* ve dışındaki eserlerde taratılması neticesinde incelediğimiz türden notlarla Süfyân'ın rivayetleri bağlamında hadisçiliğine katkı sunulabileceği söylenmelidir.

Kaynakça

- Abdurrezzâk, es-San'ânî. *el-Musannef*. thk. Habîburrahmân el-A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1403/1982.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şu'ayb Arnavût. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1420/1999.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-kubrâ*. 10 Cilt. Haydarâbad: Meclisu Dâireti'l-Me'ârif en-Nizâmiyye, 1344/1925.
- Bolat, Emrullah. *Abdullah b. Vehb ve el-Câmi' fi'l-Hadîs İsimli Eseri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *et-Târîhu'l-kebîr*. thk. Hâşim en-Nedvî. 9 Cilt. Haydarâbad: Dâiratu'l-Me'ârifî'l-Usmâniyye, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Bugâ. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1407/1987.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. thk. Şu'ayb el-Arnavût. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1425/2004.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-reyyân, 1419/1998.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 1408/1988.
- Erul, Bünyamin. "Hicrî II. Asırda Rivayet Üslubu (I): Rivayet Açısından Ma'mer b. Raşid'in (ö. 153) el-Cami'i". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/1 (2002), 27-61.
- Erul, Bünyamin. "Hicrî II. Asırda Rivayet Üslubu (II): Dirayet Açısından Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153) el-Cami'i". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/2 (2002), 57-90.
- Erul, Bünyamin. "Hicrî II. Asırda Rivayet Üslubu (III): er-Rabî' b. Habîb (ö. 175-180) ve Rivayet-Dirayet Açısından el-Câmi'i". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/2 (2003). 27-68.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân. *el-Ma'rife ve't-Târîh*. thk. Halîl Mansûr. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1420/1999.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Mâ'rifetu ulûmi'l-hadîs*. thk. Es-Seyyid Mu'zam Huseyn. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1437/2016.
- Hatîb, Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1435/2014.
- Hatîb, Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001.
- Humeydî, Ebû Bekir Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsâ el-Kureşî. *el-Müsned*. thk. Huseyn Suleym Esed ed-Dârânî - Murhef Huseyn Esed. 3 Cilt. İstanbul: Dâru's-Semmân, 1440/2019.
- Humeydî, Ebû Bekir Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsâ el-Kureşî. *Usûlü's-sünne*. thk. Muş'il Muhammed el-Hidâdî. Kuveyt: Dâru İbni'l-Esîr, 1418/1997.

- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, 1371/1952.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekir. *Vefayâtu'l-a'yân ve enbâu'z-zamân*. thk. İhsân Abbâs. Cilt 8. Beyrut: Dâru Sâdır, 1398/1978.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sahîh*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût. 18 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1414/1993.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
- İbn Sa'd, Muhammed. *Kitâbu't-tabakâti'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1422/2001.
- İbnu'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1431/2010.
- Kadı İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *İkmâlu'l-Mu'lim bi fevâidi Müslim*. thk. Yahyâ İsmâîl. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Vefâ, 1419/1998.
- Karabulut, Fuat. *Süfyan b. Uyeyne ve Hadis ilmindeki Yeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Mâlik, İbn Enes. *el-Muvatta'*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1425/2004.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1403/1983.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *es-Sahîh*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl/Dâru'l-Âfâk el-Cedîde, ts.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. 8 Cilt. Halep: Mektebu'l-Matbuat el-İslâmiyye, 1406/1986.
- Sa'îd b. Mansûr, Ebû Osmân Sa'îd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî. *es-Sünen*. thk. Sa'd b. Abdullah. 5 Cilt. Riyad: Dâru'l-Âsmî, 1414/1993.
- Sezgin, Fuat. *Buhârî'nin Kaynakları*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Sezgin, Fuat. *Târîhu't-turâsi'l-Arabî*. 10 Cilt. Riyad: Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1412/1991.
- Süfyan b. Uyeyne, Ebû Muhammed. *Cüz'un fihî hadîsu Süfyan b. Uyeyne*. thk. Ahmed b. Abdurrahmân. Kahire: Mektebetu Dâru'l-Menâr, 1407/1987.
- Süfyan b. Uyeyne, Ebû Muhammed. *Hadîsu Süfyan b. Uyeyne*. thk. Muflih b. Süleymân. Riyad: Dâru'l-Meymân, 1431/2010.
- Tayâlisî, Ebû Dâvud. *el-Müsned*. thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Turkî. 4 Cilt. Cîze: Dâru Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşr, 1420/1999.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmi'u's-Sahîh Sünen-i Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs el-Arabî, ts.
- Yücel, Ahmet. "Humeydî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/357. Ankara: TDV Yayınları, 1998.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâm en-nubelâ*. thk. Şu'ayb el-Arnâvût. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1402/1982.